

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה לט: הבדלה בתפילה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה לט: הבדלה בתפילה

רקע

סוגייתנו עוסקת בגדרי החיוב להבדיל בתפילה.

מקורות

- א. גמ' לג.-לג: "מתני' מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים... ותתן לנו וכו'"
 ב. רי"ף כג: "מתני' מזכירין גבורות גשמים... דתקינו מרגניתא בכבל ותודיענו"
 תלמידי רבינו יונה כג: ד"ה רבי, גמ' המבדיל, טעה
 ג. רא"ש פ"ד סי' טו
 ד. רשב"א ד"ה אטו
 ה. רמב"ם הל' תפילה פ"ב הי"ב; פ"י הי"ד וכסף משנה ד"ה טעה
 ו. שו"ע סי' רצד, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה אטו

אטו כל השנה כולה מי עבדינן כרבי עקיבא דהשתא ניקום ונעביד. כתב רבינו האי גאון ז"ל ואמרו שבארץ ישראל עדיין חותמין אותה ברכה ברביעית בפני עצמה. ומיהו אנן הא תקינו לן רב ושמואל מרגניתא בכבל ותודיענו.

הסבר הסוגיה

אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות, בתחלה קבעוה בתפלה, העשירו - קבעוה על הכוס, חזרו והענו - קבעוה בתפלה, והם אמרו: המבדיל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס. [גמ' לג.]

המשנה [לג.] אומרת שאומרים גבורות גשמים בתחיית המתים, שאלה בברכת השנים והבדלה בברכת "חונן הדעת". בדין גבורות גשמים ושאלת גשמים עסקנו לעיל [סוגיה פה עמ' 395], וכעת נתמקד בדין הבדלה בתפילה.

הגמ' אומרת שמצות הבדלה עברה גלגולים רבים. בתחילה תיקנו אותה בתפילה, כשהעשירו קבעו אותה על הכוס, כשחזרו והענו, תיקנו שיאמרו אותה בתפילה, והחכמים שתיקנו זאת תיקנו שצריך לומר הבדלה גם בתפילה וגם על הכוס, כלומר, שמי שיש לו יין יבדיל פעמיים. מהמשך הגמ' עולה שחכמים נחלקו בדין הבדלה: ר' אחא אריכא אימין את התקנה המקורית, שמבדילים פעם אחת בלבד, והוא סבר שעיקר ההבדלה היא בתפילה. רבה, רב יוסף ורבי אימצו את התקנה המאוחרת שמבדילים פעמיים, גם בתפילה וגם על הכוס.

מגמ' זו משמע שדין הבדלה בתפילה שונה משאר התוספות שבתפילה. לקמן [עמ' 522] נלמד שיש שני סוגים של תוספות בתפילה: א. תוספת הנובעת מחיוב הזכרת המאורע [יעלה ויבוא, "נחם", "עננו" ו"על הנסים"]. ב. תוספת הנובעת מחיוב להתפלל תפילה ראויה לזמנה [משיב הרוח ומוריד הגשם ו"תן טל ומטר לברכה"]. הבדלה אינה שייכת לשני הסוגים הללו, היא אינה דין בתפילה, אלא התפילה היא המסגרת שבה ניתן לאומרה¹.

שיטת ר' אחא אריכא, שמבדילים פעם אחת בלבד, ברורה, יש מצוה להבדיל, וניתן לקיים מצוה זו או בהבדלה בתפילה או בהבדלה על הכוס, ועל כן, המבדיל פעמיים מברך ברכה שאינה צריכה. אך שיטת רבא, שמבדילים גם בתפילה וגם על הכוס, צריכה תלמוד, מדוע להבדיל פעמיים?

רבא לומד את הדין שיש להבדיל פעמיים מקידוש, כמו שבקידוש מקדש גם בתפילה וגם על הכוס, כך גם בהבדלה מבדיל פעמיים, בתפילה ועל הכוס. עולה מדברי רבא, שבקידוש אין מחלוקת, וכולי עלמא מודים שמקדשים פעמיים, ורק בהבדלה יש מחלוקת אם מבדילים פעם אחת או פעמיים. גם דין זה צריך תלמוד, מה ההבדל בין קידוש לבין הבדלה, מדוע בהבדלה יש מחלוקת ובקידוש כולי עלמא מודים שמקדש גם בתפילה וגם על הכוס?

דין נוסף שצריך תלמוד הוא הדין המובא בגמ' ש"טעה בזה ובזה חוזר לראש". טעה בזה - בהבדלה בתפילה, 'ובזה' - בהבדלה על הכוס, 'חוזר לראש' - חוזר ומתפלל ואומר הבדלה בתפילה. קל להבין מה כוונת הגמ' באומרה "טעה בזה" - התפלל, וטעה בתפילה ושכח הבדלה. אבל מה כוונת הגמ' באומרה "ובזה" - כיצד ניתן לטעות בהבדלה על הכוס? אם שכח להבדיל, שיבדיל כעת, ומדוע לחזור ולהתפלל? מסבירים הראשונים² [תלמידי רבינו יונה כג: ד"ה טעה, רשב"א ד"ה טעה, וראשונים נוספים], שכוונת הגמ' היא שהוא טעה ואכל לפני שהבדיל על הכוס. דין זה קשה להבנה - שוכח להבדיל בתפילה אינו צריך לחזור ולהתפלל ויכול להבדיל על הכוס, אף שוכח ואוכל לפני הבדלה יכול להבדיל על הכוס לאחר אכילתו; מדוע כששניהם מצטרפים, גם שכח להבדיל בתפילה וגם אכל לפני הבדלה על הכוס, צריך לחזור לראש ולהבדיל בתפילה?

הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל [שעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' קיט-קלד] מבאר את מהות החיוב של קידוש והבדלה בתפילה ועל הכוס, ולפי ביאורו, קושיות אלו מתורצות. הגרי"ד עומד על לשונו של הרמב"ם בתחילת הפרק האחרון מהלכות שבת [פ"ל ה"א]: "ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים והן מפורשין על ידי הנביאים, שבתורה - זכור ושמור, ושנתפרשו על ידי הנביאים - כבוד ועונג". פתיחה זו מתאימה לתחילת הלכות

¹ רבי עקיבא איגר (סי' קי סע' א אות א) מסתפק אם עדיף בשעת הדחק להתפלל "הביננו" ללא הבדלה או שלא להתפלל כלל. לפי ההסבר המובא כאן אין מקום לספקו של רבי עקיבא איגר, שהרי חיוב הבדלה אינו דין בתפילה, ומדוע שאי יכולת קיום מצות הבדלה ימנע מלקיים מצות תפילה. מוכח שרבי עקיבא איגר הסתפק אם לאמץ הסבר זה בהבנת חיוב הבדלה בתפילה.

² הרמב"ם משמיט דין זה, וצריך עיון מדוע. המאירי (ד"ה טעה בו ובזו) והאור זרוע (ח"ב סי' צא) מביאים הסברים אחרים לדברי הגמ'.

שבת, אך לכאורה אינה מתאימה בסופן, שהרי הרמב"ם עסק בשתי המצוות מהתורה בעשרים ותשעת הפרקים הקודמים, ומדוע הוא חוזר ומציגן כעת? נראה שהרמב"ם רצה לחבר את המצוות מדברי סופרים למצוות מהתורה, מפני שקדושת השבת באה לידי ביטוי בכולן. קדושת השבת מורכבת משתי קדושות: קדושה אחת באה לידי ביטוי בחיוב לשבות ביום השבת ממלאכה, וקדושה שנייה באה לידי ביטוי בחיוב לכבד את השבת ולענגה.

מסביר הגרי"ד, שכנגד שתי הקדושות הללו תיקנו חכמים שני קידושים ושתי הבדלות. בקידוש ובהבדלה בתפילה אנו מציינים את קדושת השבת לעניין איסור מלאכה. לכן, משעה שקידש בתפילה אסור לעשות מלאכה, ומשעה שהבדיל בתפילה מותר בעשיית מלאכה. בקידוש ובהבדלה על הכוס, אנו מציינים את קדושת השבת לעניין מצות עונג שבת. לכן, לפני שקידש על הכוס והגדיר את סעודתו כסעודת שבת, אסור באכילה של שבת³, ולפני שהבדיל על הכוס וקבע שסיים את סעודתו השבת, אסור באכילה של חול.

כיוון שהקידוש הוא המציין את קבלת קדושת השבת לעניין איסור מלאכה ולעניין כבוד השבת ועינוגה, כולי עלמא מודים שמקדשים פעמיים. אמנם בהבדלה יש מחלוקת, שהרי ניתן להבין שהיא רק מציינת את ההבדל בין קודש לחול ואת היציאה מקדושת השבת, ושאינן בה התייחסות לטיב הקדושות⁴.

על פי הבנה זו מבאר הגרי"ד גם את דין "טעה בזה ובוזה". לכתחילה צריך לקדש ולהבדיל פעמיים, כדי לציין את קדושת השבת גם לעניין שביתה ממלאכה וגם לעניין כבוד השבת ועינוגה. כדיעבד ניתן להסתפק בהבדלה אחת בלבד, ולכן אם שכח להבדיל בתפילה אינו חוזר על תפילתו, שהרי יכול להבדיל הבדלה כתיקנה על הכוס. אם שכח להבדיל בתפילה וגם שכח ואכל קודם הבדלה, לא ציין את קדושת השבת לעניין איסור מלאכה, שהרי לא הבדיל בתפילה, וגם לא ציין כהלכה את קדושת השבת לעניין כבוד השבת ועינוגה, שהרי אכל סעודת חול לפני שהבדיל בין אכילה שמקדשים בה את השבת לבין אכילה שאין מקדשים בה את השבת - לכן, צריך לחזור ולהבדיל בתפילה, כדי לקיים לפחות הבדלה אחת כתיקנה⁵.

הרא"ש [פ"ד סי' טו] כותב בשם בעל הלכות גדולות, שאדם שאין לו יין ושכח לומר הבדלה בתפילה, צריך לחזור ולהתפלל. שיטת בעל הלכות גדולות ברורה, שהרי הגמ'

³ הבנה זו מסבירה הלכות רבות בדניי קידוש והבדלה, והן מובאות בשיעורו של הגרי"ד, כאן נציין הלכה אחת בלבד. לפני קידוש אסור לאכול ולשתות, ואפילו שתיית מים אסורה. לא מצאנו שאסור לשתות מים לפני קיום מצוה מהתורה ועל כן ברור שדין זה אינו מפני איסור אכילה לפני קיום מצוות, על כורחנו האיסור הוא משום שאין לענג את השבת בשתיית מים ללא קידוש המגדיר את השתייה כעונג שבת.

⁴ ניתן להוסיף נקודה נוספת המבארת דין זה. הראשונים נחלקו אם מצות הבדלה מהתורה, מהרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"א, וכך מדייק גם המגיד משנה] משמע שהיא מהתורה, והאחרות חיים [הל' הבדלה סי' יח] סובר שהיא מדרבנן. הרמב"ם סובר שהבדלה מהתורה, כיוון שלדעתו הבדלה כלולה במצות קידוש, שהרי מצוה לזכור את השבת בכניסתה וביציאתה. האחרות חיים סובר שמצות קידוש אינה כוללת את מצות הבדלה, ולכן היא מדרבנן. לשיטת האחרות חיים ברורה מאוד הסברה שצריכים שני קידושים אך אין צריכים שתי הבדלות.

⁵ עיקר ההסבר הזה מובא כבר ברא"ה [ד"ה בעא מיניה מרב ששת].

מסבירה שאין חוזרים ומתפללים מפני שאומרים הבדלה על הכוס, וממילא אדם שאין לו כוס צריך לחזור ולהתפלל. מהרמב"ם משמע שהוא חולק על בעל הלכות גדולות, שהרי הוא פוסק [פ"י הי"ד]: "טעה ולא הזכיר הבדלה בחונן הדעת משלים תפלתו ואינו צריך לחזור", ומשמיט את נימוק הגמ', ואינו מתייחס לדינו של בה"ג. נראה להסביר, שלדעת הרמב"ם, היכולת להבדיל על הכוס אינה הסיבה לכך שאין חיוב לחזור ולהתפלל אלא היא סימן לכך שהבדלה אינה חלק מהתפילה, וכיוון שאינה חלק מהתפילה אין לחזור ולהתפלל, בין כשיש לו כוס ובין כשאין לו כוס.

הגמ' [לג:]: דנה בדין הבדלה בתפילה ביום טוב שחל אחר השבת, אם נוהגים כרבי אליעזר שמבדיל בהודאה או שאין נוהגים כרבי אליעזר. מסקנת הגמ' היא שאומרים הבדלה בברכת קדושת היום כתקנת רב ושמואל ש"תקנו לן מרגניתא בבבל". נראה להסביר, שללא תקנת רב ושמואל לא היה ניתן להבדיל בקדושת היום, מפני שהבדלה מציינת את היום כיום חול וקדושת היום מציינת את היום כמועד, ושני דברים אלו סותרים זה את זה. רב ושמואל תיקנו מרגניתא, והוא נוסח מיוחד המציין את קדושת המועד, ומבדיל בין קדושת השבת לבין קדושת המועד.

סיכום

הגמ' דנה אם מבדילים פעם אחת בלבד או שמבדילים פעמיים. מסקנת הגמ' שמבדילים פעמיים, גם בתפילה וגם על הכוס. מסביר הגרי"ד סולוביצ'יק שמקדשים ומבדילים פעמיים, מפני הקדושה הכפולה של השבת. מקדשים ומבדילים בתפילה כדי לציין את קדושת השבת באיסור מלאכה, ומקדשים ומבדילים על הכוס כדי לציין את קדושת השבת הבאה לידי ביטוי בחיוב לענג את השבת ולכבדה.

הלכה

השו"ע [סי' רצד סע' א] פוסק שמבדילים בתפילה, ואם טעה ולא הבדיל בתפילה, משלים תפלתו ואינו חוזר. אמנם אם שכח להבדיל בתפילה וטעם לפני הבדלה, חוזר ומבדיל בתפילה⁶.

השו"ע [סע' ב] פוסק כבעל הלכות גדולות, שאדם שאין לו יין במוצאי שבת ולא יהיה לו יין גם ביום ראשון, חוזר ומבדיל בתפילה. המגן אברהם [סק"ג. מובא במשנה ברורה סק"ו] מוסיף שאם נזכר לפני ברכת "שמע קולנו", אינו חוזר, אלא מבדיל בברכת "שמע קולנו".

⁶ הפרי מגדים [משבצות זהב סק"ב] מסתפק אם הדין שטעה בזה ובוזה נאמר אף לאחר שכבר הבדיל על הכוס, או רק כשעדיין לא הבדיל. מספקו משמע שהוא הבין את הדין שלא כהבנת הגרי"ד. הביאור הלכה מביא את הפרי מגדים ומציין שדרך החיים חלק עליו. במשנה ברורה הוא לא הביא ספק זה, משמע שהוא לא חשש לו להלכה.